

сам собі подумки і відповідно до нього буде наступну репліку (або мовчання співрозмовника і є тим стимулом, що дозволяє висловити наступну думку іншому співрозмовникові).

Таким чином, переважна більшість реплік діалогу функціонально двопланова. У діалогічному ланцюжку трапляються й функціонально-однопланові репліки (вони звичайно або починають діалогічну єдність, або завершують задану тему діалогу). Комунікативна організація складного діалогічного речення не завжди відповідає його формально-синтаксичній організації. Цим зумовлюється і той факт, що в межах предикативних частин складних речень-реплік часто відсутні важливі з формально-синтаксичного погляду компоненти, а розташування цих частин виражає актуальне членування складного речення-репліки в цілому. У межах діалогічної єдності про тему-ремні відношення можна говорити як у рамках окремого складного речення-репліки, так і в рамках сполучення реплік, оскільки діалогічні репліки, в переважній своїй більшості, є структурно й семантично недостатніми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашина В. М. Взаємодія комунікативної і структурно-сислової організації синтаксичних одиниць / В. М. Абашина // Мовознавство. - 1982. - № 1. - С. 17 - 20.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. - К.: Видавничий центр «Академія», 2004. - 344 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. - К.: Наук. думка, 1992. - 224 с.
4. Глаголев Н. В. Лингвистическая основа экономии и избыточности в синтаксисе разговорной речи (на материале немец. языка) / Н. В. Глаголев // Ученые записки 1-го Моск. ин-та ин. яз. им. М. Тореза. - М., 1967. - Т.37. - С. 56 - 83.
5. Глаголев Н. В. Языковая экономия и языковая избыточность в синтаксисе разговорной речи: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Н. В. Глаголев. - М., 1967. - 20 с.
6. Загнітко А. П. Прагматичний аспект речення і прагматичний рівень висловлення / А. П. Загнітко // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць РДГУ. - Вып. 13. - Рівне, 2005. - С. 3-7.
7. Капанадзе Л. А., Красильникова Е. В. Роль жеста в разговорной речи / Л. А. Капанадзе, Е. В. Красильникова // Русская разговорная речь. - Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1970. - С. 235 - 241.
8. Кожевникова К. Спонтанная устная речь в эпической прозе / К. Кожевникова. - Praha, 1970. - 165 с.
9. Кручинина И. Н. Об одном способе линейной организации сложного предложения / И. Н. Кручинина // Синтаксис и норма. - М.: Наука, 1974. - С. 235 - 249.
10. Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысле членении предложения / К. Г. Крушельницкая // Вопросы языкознания. - 1956. - № 5. - С. 55-67.
11. Николаева Т. М. Актуальное членение - категория грамматики текста / Т. М. Николаева // Вопросы языкознания. - 1972. - №2. - С. 48-55.
12. Пенькова Г. А. Диалогические единства в современном французском литературном языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Г. А. Пенькова. - JL, 1972. - 22 с.
13. Теплицкая Н. И. К вопросу об актуальном членении диалогического текста / Н. И. Теплицкая // Сб. науч. трудов МПТИИЯ. - М., 1974. - Вып. 82. - С. 294 - 297.
14. Федосеева В. С. Интонация ответа в современном русском языке: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / В. С. Федосеева. - М., 1951. - 22 с.
15. Фирбас Я. Функции вопроса в процессе коммуникации / Я. Фирбас // Вопросы языкознания. - 1972. - № 2. - С. 55 - 66.
16. ШевакOVA В. Е. Актуальное членение вопросительных предложений / В. Е. ШевакOVA // Вопросы языкознания. - 1974. - №5. - С. 107-117.

The article deals with research of peculiarities of complex sentence communicative organization within dialogue speech, it is mentioned that most of dialogue remarks are dual functionally, often there is no correspondence between communicative and formal syntactic organization of complex sentence as a remark.

Key words: unity of dialogue, communicative aspect, theme rheme, formal syntactic aspect.

Н. П. Щербачук

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ ТА ЗАСОБИ ЙОГО ВИРАЖЕННЯ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ-РЕПЛІКАХ

У статті досліджуються тенденції темо-ремних відношень та засобів їх вираження простих речень у межах діалогічних єдностей типу питання-відповідь на матеріалі художніх творів. Представлені висновки про вплив діалогічного мовлення на специфіку актуального членування у структурі простих речень.

Ключові слова: актуальне членування, тема, рема, висловлення, просте речення, діалогічне мовлення, репліка-стимул (запитання), репліки-реакція (відповідь).

Сучасне мовознавство в останні десятиріччя, крім детального аналізу семантичних категорій, інтенсивно розробляє положення щодо функціонування мовних одиниць в умовах реального спілкування, тобто у сфері мовлення.

Репрезентацію речення, яке реалізується в конкретній ситуації спілкування і є мінімальним складником мовленнєвого акту, становить висловлення як динамічна структура. На думку А.П.Загнітка, речення виступає первинним, а висловлення складає його надбудову [1, с.3]. Воно, орієнтуючи на важливу в даний момент інформацію, допомагає відобразити цю ситуацію в актуальному для мовця аспекті. Тому комунікативна мета кожного висловлення відображається в *актуальному членуванні* (АЧ), здатного поділити конструкцію на дві нерівнозначні частини – тему і рему, які утворюють інформаційну структуру.

Основоположником учення про актуальне членування вважають чеського науковця В.Матезіуса, який заклав основи багатьох сучасних теоретичних та практичних досліджень у цій галузі.

Розробкою загальних проблем теорії функціональної перспективи речення в різні часи займалися такі зарубіжні мовознавці, як І.П.Распопов, К.Г.Крушельницька, В. Адмоні, А.С.Бархударов, Я. Фірбас, О.Б. Сиротиніна, О.В. Падучева, І.І.Ковтунова, І.І. Панова, Г.Г. Почепцов, Т.І.Кормановська та інші. Серед українських дослідників слід звернути увагу на

праці О.С.Мельничука, І.В. Борисюка, В.В. Прутчикова, І.Р. Вихованця, К.Ф.Шульжука, Н.Л. Іваницької, А.П. Загнітка, М.В. Мірченка, В.Д.Шинкарука.

Необхідно зазначити, що АЧ здійснюється у процесі мовлення, у певній ситуації спілкування, з урахуванням зв'язку даного висловлення з іншими. Тому особливо яскраво воно реалізується в діалозі, який має свої особливості при поділі на тему і рему. Деякі комунікативні характеристики діалогічного мовлення представлені в роботах Т.Г. Винокур, О. Кафкової, К.І. Саломатова, А.Л. Чистякової, А.Р. Балаян, В.С. Шевякової, Л.П. Чахоян, Н.І. Теплицької, Н.О. Слюсарєвої, Л.В. Бережан, Н.М. Дзюбак, В.І. Пігеля, С.Т. Шабат, Г.В.Навчук, Н.В. Кондратенка.

В українському мовознавстві одним із перших питання актуального членування розробив О.С.Мельничук, який використав термін "синтагматичне членування речення".

На сьогодні найбільш ґрунтовний аналіз темо-ремних відношень зроблено Н.В. Шульжук [9]. Однак об'єктом її досліджень були складні конструкції.

Незважаючи на значні успіхи, багато питань все ще залишаються дискусійними та актуальними і чекають на своє вирішення. Тому, беручи до уваги результати попередніх досліджень, маємо на *меті* описати особливості поділу на тему і рему та засоби їх вираження у простих реченнях діалогічних єдностей типу питання-відповідь.

Незаперечним є те, що актуальне членування – це членування змісту висловлення, яке не виключає граматичного поділу, а виступає поряд з ним і через нього.

Перш ніж розповісти про щось нове, невідоме, потрібно спочатку вказати на тему повідомлення. Частини функціональної перспективи речення мають різний ступінь інформативності, яка безпосередньо визначається тим, що актуальне – найбільш важливе з позицій мовця, який розвиває думку в певному контексті. Тому тема – це носій мінімуму інформації, який утворює основу для розгортання комунікації, а рема, у свою чергу, носій максимуму інформації, що є інформаційним центром повідомлення [3, с. 125]. Таке бінарне протиставлення створює своєрідний комплекс інформаційної структури, яка є основою принципу базового розподілення ступенів комунікативного динамізму, що сформулював Я. Фірбас [6]. Однак ця теорія в подальшому піддалася критиці деякими науковцями (Н.І. Теплицька, Т.Н. Ніколаєва, В.Дресслер). Зважаючи на деякі незаперечні досягнення Я. Фірбаса, які мають вплив на перспективність розвитку комунікації, услід за українськими мовознавцями І.Р. Вихованцем, К.Ф.Шульжуком, Н.Л. Іваницькою, А.П.Загнітком та ін., беремо за основу позиції щодо АЧ В. Матезіуса [5].

Отже, наявність темо-ремних відношень є обов'язковою умовою розгортання мовленнєвої комунікації.

Залежно від комунікативної мети на основі однієї і тієї ж структурної моделі речення (репліки-запитання) можна зробити кілька повідомлень (репліки-відповіді). На думку Т.І. Кормановської, такі висловлення є поліфункціональними [3, с. 122].

Процес номінації мовленнєвого акту накладає відбиток на умови його проведення. Для реалізації діалогу необхідним є мовець (адресант), слухач (адресат) та безпосередньо ситуація спілкування, якою більшою чи меншою мірою володіють учасники розмови.

Адресант, який є ініціатором бесіди, ставить перед собою різні комунікативні завдання, що мають визначити невідомі для нього складники ситуації. При цьому він, через уживання вже відомих даних, спонукає адресата задовольнити його інтерес. Перший учасник мовленнєвого акту найчастіше реалізує свої інтенції через запитання, яке є закінченим лише за наявності відповіді.

У свою чергу, другий учасник бесіди, знаючи про тему обговорення, намагається задовольнити інтерес адресанта новою інформацією. Зазвичай, така відповідь реалізується розповідним висловленням, яке є завершеним лише за наявності питання.

Отже, питання і відповідь є однією із найбільш поширених форм мовного спілкування, які реалізують комунікативну функцію мови.

У реальному спілкуванні учасники діалогу мають справу з такими даними, які несуть одиничний конкретний зміст. Нові відомості, які містяться у відповіді, співвідносяться із темою запитання як вихідною інформацією. Тому тема і рема є елементами цілого, комунікативне навантаження кожного з них існує тільки стосовно один одного, разом створюючи інформаційну структуру.

У монологічному мовленні повідомлення передається в межах однієї конструкції. У діалозі ж інформація реалізується комунікативним блоком, за рахунок чого кожний смисловий компонент є лише частиною в загальному ланцюгу спілкування.

Перший елемент діалогу, якому властива питальна модальність, містить центр запити інформації з відкритою ремою, яка реалізується в репліці-відповіді. Такі висловлення поділяються на дві групи: немарковані та марковані.

Найпоширенішими є репліки-стимули, у яких невизначений логічний предикат виражається питальним словом. Ступінь його інформативності передається за рахунок семантичної наповненості, яка впливає на напрям пошуку. Найчастіше це займенники типу *що, хто, чого, кому*, та прислівникові слова типу *де, чому, нащо, коли, як* та ін. Наприклад: – **Що** ви там побачили? – *Знахар*; – **Де** був? – *допитувалась вона*. – *Гроші розтринькував!* (Панас Мирний); – **Хто** тут перший? – *Ми перші ззаду!* – *відповіли йому* (А.Дімаров); – **Як** Янка? – *Жде тебе* (В.Малик). Висловлення такої будови відображають якісну характеристику інформаційної лакуни в знаннях суб'єкта мовлення та потребу в її розширенні та заповненні [7, с. 7].

Продуктивними є репліки-стимули з відсутнім питальним компонентом. Бажання мовця отримати певну відповідь на вже відому деякою мірою інформацію реалізується системою предикатів, а також частим вживанням додаткових засобів вираження питальності типу *хіба, чи, невже* та ін. Наприклад: – **Чи то видніють** галери? – *запитую*. – *Султанські галери, – сказав Юсуф* (В.Лозинський); – **Хіба** вона *не хоче чаю?* – *статався Проценко*. – *Та її тінає!* –

зиркнувши на неї, мовив Довбня (Панас Мирний); – **Невже** тітка не людина? – Дуже товста. – Максим аж розсміявся тихенько (А.Дімаров).

Крім елемента з ремною функцією, який вказує, на що звертається увага, висловлення питальної модальності повинне містити інформацію, якою володіє адресант і стосовно якої хоче дізнатися щось нове. Тема цієї конструкції обов'язкова, оскільки вона окреслює межі ситуації й одночасно є контекстом. Наприклад: – *Чого ви до неї чіпляєтесь?* – боронивсь Петро. – *Вона від тебе молодша* (Ганна Черинь); – *Де мої вої?* – *В приміщенні під стіною* (І.Багряний); – *Про що сваритесь?* – *підійшов до них князь. – То є недобра риба, – кинулись до князя люди* (С.Скляренко); – *Холодильник бачив?* – *спитав тато Максима. – Гарна машина* (А.Дімаров).

Щодо другого компонента, то в діалогічному мовленні будь-яке питання, яке поєднує у собі для пошуку невідомої інформації ремний компонент з тематичною одиницею, направлене на завершення логічної дії мислення, що реалізується у відповіді. Тому вона будується з урахуванням характеру актуалізації змісту попередньої одиниці. Зокрема, узагальнений ремний компонент репліки-запитання, орієнтований на репліку-відповідь на характеризованню того або іншого елемента ситуації, виражається у якісно новій конкретній інформації, яка є обов'язковою для комунікативної організації речення і в даному випадку досить самостійною. Наприклад: – *Скільки людей живе в Щасливому місті?* – *запитав Протагор. – Тисяч десять* (І.Білик); – *То вона жива?* – **В неволі** (В.Малик); – *Що ти збираєшся робити?* – **А шпурнути!** – *відповів весело хлопець* (А.Дімаров); – *А ви куди ж?* – **До своїх!** (В.Козаченко).

У діалогах за короткий проміжок часу повідомляється значний об'єм інформації. Саме така функціональна своєрідність висловлень пояснюється структурною особливістю конструкцій.

У реальному спілкуванні будь-яке висловлення, вжите мовцем, включаючись у певний контекст, набирає бажаної форми.

Простим конструкціям діалогу властиво не відображати усіх елементів ситуації. Враховуючи це, у них виділяються або підкреслюються тільки ті елементи, відомості про які є важливими та новими для мовця в той момент. Реалізація певної моделі висловлення безпосередньо пов'язана з комунікативним завданням, яке закладене в певному типі запитання.

Найчастіше в діалозі (питання-відповідь) репліки-реакції репрезентують у своєму конкретному змісті тільки другий компонент АЧ, який виражає найбільш істотне в повідомленні. Пропуск теми дає значну економію, а звідси й комунікативну зручність. Наприклад: – *Кого немає?* – *Тридцять другого вагона* (І.Багряний); – *Що ти, дитино, тишеи?* – *несміливо запитала вона. – Про вас!* – *сказав певно їй майже весело Володько* (Улас Самчук); – *Тіру ти за ким залишаєш?* – *За собою* (Д.Мищенко).

Трапляються репліки-відповіді, у яких зберігається тема репліки-питання. Наприклад: – *А сорочку хто вишивав?* – *Челядниця вишивала* (Р.Іванченко); – *Що ж робили інші охоронці?* – **Охоронці спали** (В.Малик); – *А де твоя мати?* – *запитала Ольвія. – Вона утекла* (В.Чемерис). На нашу думку, експліцитне вираження теми в цих висловленнях сприяє експресивному виділенню реми.

Розвиток змісту думки пов'язаний із особливостями її суб'єктивного осмислення й оцінки, наданням їй або її частинам значеннєвої вагомості (з погляду мовця) у момент акту спілкування.

Крім визначальної ролі ситуації, від якої залежить комунікативне навантаження, для розрізнення компонентів актуального членування в репліках, особливо виділення комунікативного центру повідомлення, використовують різні засоби вираження.

Писемне оформлення діалогу безпосередньо впливає на вибір тих чи інших засобів маркування вихідної й нової інформації.

У діалогічних єдностях (питання-відповідь) АЧ виражається головним чином порядком слів, певними специфічними синтаксичними конструкціями та деякими підсилювальними частками.

Щодо інтонаційних особливостей, які властиві усній формі діалогу, то ще Л.В.Щерба зазначав, що в письмовому мовленні ніяк не може бути передана інтонація живого мовлення й безпосередньо логічний наголос [10, с.118].

Елімінація інтонаційного оформлення відбувається за рахунок уживання в стимулах займенникових питальних слів або системи предикатів, які програмують ремність деяких елементів репліки-реакції. Я.Фірбас вважає, що рема питання (питальне слово) та інтонаційний центр повинні обов'язково збігатися [6]. В.Є.Шевякова переконана, що лексико-граматичний показник (займенникове питальне слово) повністю бере верх над інтонаційним способом виділення. У таких реченнях наголошується не те, що запитується, а те, відносно чого ставиться питання. Щодо реплік-питань із ремним предикатним словом, то, зазвичай, у таких структурах інтонаційно виділяється останнє слово у висловленні [8, с.110].

Однак не можна повністю нівелювати значення інтонації для писемного оформлення діалогу. На думку І.Н.Кручиніної, інтонаційне оформлення висловлення на письмі може бути "відображено" лише через пунктуацію [4, с.57]. Тому вона є важливою для перших компонентів діалогу, оскільки запит про нову інформацію реалізують за допомогою питальності.

Якщо розглядати загальну картину діалогічного комплексу, у якому повнота змісту інформації подається загальним ланцюгом спілкування, то перший елемент діалогу містить вихідну інформацію, а другий – нове повідомлення. У межах комунікативного блоку АЧ має (за термінологією В.Матезіуса) об'єктивний темо-ремний порядок розміщення своїх компонентів. Ураховуючи різне функціональне навантаження кожної окремо взятої репліки діалогу (питально-відповідної форми), вони утворюють самостійні синтагми з конкретним індивідуальним змістом.

За нашими даними, реплікам-стимулам властивий певний словопорядок: питальний елемент зазвичай вноситься на початок структури, тема, що слідує за ним, уточнює, стосовно чого відбуватиметься пошук, наприклад: – *Чого від мене хочете?* – *спитав я з мудою. – Дружби твоєї, – сказав поважно Іоанн* (В.Шевчук); – **Як ти це розумієш?** – *Замирюватись в селі* (Б.Лепкий); – *Де Никита Орифа?* – *Чекає на тебе у святій Софії* (Р.Іванченко); – *То чий товар пасеться?* – *спитав*

він. – *Хазяйський...*(Панас Мирний); в іншій частині цих висловлень вказівка на ремінь реалізується системою предикатів, які, зазвичай, розміщуються в кінці, наприклад: – *Ручки не бачила?* – *У тебе ж в кишені.* – *кинулася знову у шафи* (А.Дімаров); – *А горілочку п'єш?* – *П'ю...* (І.Багряний); – *А діти твої їдять?* – *Аякже* (А.Іванова). Однак реплікам-питанням властивий і інший порядок слів, який не впливає на варіативність актуального членування в межах саме цих конструкцій. Наприклад: – *Бойтеся громів?* – *запитав гість.* – *Моторошно самій;* – *А доброго чувати у вас що?* – *спитав Семаківський.* – *Нічого;* – *А тобі, синку, що?* – *спитав одного.* – *То від стерні;* – *Пане Шагай, а ви куди?* – *запитала добродійка Ілецька.* – *Додому на обід* (Б.Лепкий); – *Може, вам треба чого?* – *Нічого мені не треба,* – *з плачем одказала Мар'я* (Панас Мирний).

Щодо другого компонента діалогу, то його основне призначення полягає в передачі актуальної для адресанта нової інформації. Проте ступінь її актуалізації залежить від різних факторів, найголовнішим з яких є комунікативне завдання, яке визначає на вид запитання, та порядок слів у репліках-реакціях, що мають безпосередній вплив на ступінь розчленованості/ нерозчленованості відповіді. У результаті чого розрізняються варіанти АЧ. При цьому слід зауважити, що роль порядку слів властива тим реплікам-реакціям, зміст яких реалізується двома й більше лексично вираженими компонентами структури. Наприклад: – *Що сталося?* – *Осліп я!* – *зукнув воевода* (В.Малик). Як бачимо з наведеного прикладу, комунікативне завдання повного диктального запитання вимагає відповіді, яка констатує певний факт як ціле, що не має ствердження. Тому репліка-реакція є повністю ремним компонентом із нульовою темою. Інший приклад, як-от: – *Щось сталося з Маланкою?* – *Вона жива* (Д.Міщенко) – показує, що в другому компоненті діалогу реалізується стверджувальний зв'язок суб'єкта з предикатом, який виражає судження як розчленовану форму думки. Тому АЧ репліки-реакції виражається тематичним компонентом вона й ремною одиницею жива.

Другим елементам діалогу нерідко властивою є організація, за якої усе найважливіше виноситься на початок репліки, водночас тема є матеріально вираженою й стоїть у кінці висловлення. Наприклад: – *Що там у тебе за діла такі?* – *питає вона.* – *Таємні / діла;* *Чому ти не п'єш чаю?* – *спитав батько сина.* – *Гарячий / чай,* – *відказав той і звів очі на двері* (Панас Мирний); – *Ти кого тут чекаєш?* – *Боярина / чекаю* (В.Малик); – *Як гуляють наші гості?* – *запитав Святослав.* – *Добре / гуляють,* – *відповів Добриня* (С.Скляренко). На слухну думку Н.В.Шульжук, такий порядок (рема-тема) не має підвищеної експресивності: оформлені суб'єктивним порядком слів висловлення не можуть бути кваліфіковані як стилістично та експресивно забарвлені [9, с.144].

Часто в ролі засобів виділення комунікативного центру простих висловлень виступають певні специфічні синтаксичні конструкції. Найчастіше таку функцію виконують неповні речення. Адресат, маючи на меті розкрити певне комунікативне завдання, словесно позначає найбільш важливі, нові компоненти смислу. Функціонування тематичного компонента є семантично надлишковим, оскільки не відіграє інформаційної ролі, тому й лексично не реалізується, але фіксується пам'яттю. Ці висловлення спрямовані передусім на вираження реми як комунікативного центру, без якого не може бути речення. Наприклад: – *Хто тобі Ярина?* – *запитав зацікавлений Гармаш.* – *Рятівниця...* (В.Козаченко); – *А як скіфи доять кобил?* – *Удвох* (І.Білик); – *І багаті землі?* – *Не бідні* (Д.Міщенко); – *Ти хто?* – *схопився Тал.* – *Комарик,* – *чується у відповідь* (В.Чемерис). Як бачимо, комунікативно релевантні ознаки питань актуалізуються тільки в ремному компонентові, заради якого будуються конструкції.

Порівняно рідко в діалогах функціонує ще один специфічний синтаксичний тип конструкцій, який підкреслює комунікативно значущу частину висловлення. Такими є парцельовані структури. І.І.Ковтунова зазначає, що ці одиниці актуалізують будь-який компонент висловлення і є носіями нової інформації. Крім того, парцеляти допомагають одному з учасників діалогу виразити модальність [2, с.73]. Наприклад: – *Хто ти?* – *нестямно спитав я.* – *Воля! Страшна. Лота.* – *з протягом вимовила вона;* – *Язика розпускаєш?* – *запитав становий.* – *Мовчу. Безпечніше.* – *одказав стражник* (Панас Мирний); – *Вина чому не доливав у молоко?* – *буркнув батько.* – *Солоне. Від плачу.* – *відповів Юсуф* (Р.Іванчук).

Отже, найбільш типовою формою мовного спілкування, у якій комунікативне завдання має вплив на АЧ, є діалог типу питання-відповідь. Та частина інформації, яка міститься в питанні, відноситься до теми висловлення, а решта, яка відповідає на питальне слово, відноситься до реми. Наявність у діалогічній єдності елементів АЧ має взаємозумовлений характер. Тобто якщо в питанні є тема, то повинна бути й нова інформація про неї, і, навпаки, якщо є рема, то повинна бути вихідна інформація, навіть не виражена словесно. Крім того, висловленню властиво свій актуальний зміст передавати різними структурами залежно від умов мовленнєвого акту й ситуації. Тому потреби діалогічного спілкування призводять до компресії мовленнєвих засобів, що допомагає розвантажити мовлення від тих елементів, які гальмують інформаційний обмін.

Порядок слів, інтонуювання та специфічні синтаксичні конструкції – особливості мовної структури, які є засобами доведення до свідомості слухача конкретного змісту висловлення. Тому одна структура може відповідати кільком її актуалізованим варіантам.

У даній статті ми торкнулися лише деяких проблемних питань. Залучення цього матеріалу буде сприяти подальшому розвитку теорії актуального членування речення, його структурно-семантичному аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загітко А. П. Прагматичний аспект речення і прагматичний рівень висловлення / Анатолій Панасович Загітко // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць. – Рівне : РДУ, 2005. – Вип. 13. – С. 3–7.
2. Ковтунова І.І. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / Ирина Ильинична Ковтунова. – М.: Просвещение, 1976. – 239с.
3. Кормановська Т. І. Про принципи комунікативного підходу до речення / Тамара Іванівна Кормановська // Лінгвістичні та психолінгвістичні дослідження мови і мовлення. – М.: Наука, 1986. – С. 32–45.
4. Кручинина І. Н. Синтаксис разговорной речи / Ирина Николаевна Кручинина // Русская речь. – 1968. – № 1. – С. 56–60.
5. Матезіус В. Про так зване актуальне членування речення / Вільям Матезіус // Празький лінгвістичний гурток. – М.: Прогрес, 1967. – С.240–245.
6. Фірбас Я. Функції питання у процесі комунікації / Ян Фірбас // Питання мовознавства. – 1972. – № 2. – С. 55–66.

7. Шабат С. Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Світлана Тарасівна Шабат; Прикарпатський держ. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.
8. Шевякова В. Е. Актуальное членение вопросительных предложений / Валентина Ефимовна Шевякова // Вопросы языкознания. – 1974. – № 5. – С. 107 – 117.
9. Шульжук Н. В. Структура складного речення у діалогічному мовленні : дис...канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Василівна Шульжук. – К., 1999. – 192 с.
10. Щерба Л. В. Современный русский литературный язык / Лев Владимирович Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – С. 10–160.

Article deals with tendencies of theme-rhema relations and means of their expression of simple questions in the frames of dialogic unities such as question-answer based of fiction literature. Research presents confusion about influence of dialogic language on specificity of actual parting in structure of simple questions.

Key words: actual parting, theme, rheme, expression, simple sentence, dialogic language, remark-incentive, remark-reaction (answer).

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ У ЗВ'ЯЗКУ З ДЕМОКРАТИЗАЦІЙНИМИ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ

О. М. Антончук

ВИХІДНІ ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ПОЗИЦІЇ У ЗАСТОСУВАННІ МЕТОДУ ВПРАВ НА УРОКАХ ВИВЧЕННЯ ОРФОГРАФІЇ

Стаття містить аналіз вихідних лінгводидактичних позицій у застосуванні методу вправ на уроках вивчення орфографії, критеріїв добору вправ відповідно до складності тієї чи тієї теми, етапу формування орфографічної навички.

Ключові слова: вправа, метод вправ, завдання, орфографічне правило.

Рівень інтелектуального розвитку суспільства значною мірою залежить від якості функціонування державної мови. Освітня галузь ідентифікує себе передусім мовною компетентністю, її якістю і мобільністю. Конкурентноздатність особистості передбачає вільне володіння навичками грамотного письма.

Завдання школи полягає в оптимізації процесу навчання, тобто у сприянні одержати найкращий результат за мінімальних затрат часу і зусиль вчителя та учня [18, с. 22]. Це неможливо без раціонального добору методів і прийомів навчання. У процесі засвоєння орфографії ставимо за мету навчити правильно писати як під час самостійного викладу думок, так і в процесі запису прослуханого чи прочитаного тексту.

Орфографія як одна зі складових курсу української мови вивчається у 1-7 класах, але в підручнику не виділяється окремим розділом. Її теоретичні положення засвоюються разом із фонетичними, словотвірними і граматичними особливостями української мови. Оптимальний зміст уроку забезпечується доцільним добром вправ.

Метою статті є аналіз вихідних лінгводидактичних позицій у застосуванні методу вправ на уроках вивчення орфографії в основній школі.

Визначимо зміст поняття “вправа”. “Вправа, - на думку О.А.Барінової, - це вид роботи, спрямований на застосування в мовній практиці отриманих учнями знань із розділів мовознавства” [1, с. 19]. О.В.Текучов вправою називає “виконання школярами навчальних завдань визначеного типу для закріплення знань теоретичного курсу граматики й оволодіння мовленнєвими навичками, навичками виразного читання, правопису і т. ін.” [14, с. 91]. У “Методиці навчання української мови в середніх освітніх закладах” за редакцією М.І.Пентилюк читаємо: “Вправи – це послідовні дії та операції, що виконуються багаторазово для набуття необхідних практичних умінь та навичок” [12, с. 118].

За “Словником української мови” – це “1) розвиток певних якостей, навичок постійною, систематичною роботою; 2) спеціальне завдання, що виконується для набуття певних навичок або закріплення наявних знань” [13, с. 348]; за “Українським педагогічним словником” – “повторне виконання дії з метою її засвоєння” [4, с. 59].

У науковій літературі як “метод” розглядаються різні категорії: спосіб діяльності, спрямованої на досягнення певної мети; спосіб взаємопов’язаної діяльності вчителя й учнів, спрямованої на досягнення цілей і реалізацію змісту навчання; засіб формування у школярів умінь активно оволодівати знаннями, а також умінь та навичками самостійної роботи; спосіб організації діяльності учнів з навчальним матеріалом; теорія, знання (теоретичне узагальнення), закономірність; операція, або дія; припис, алгоритм [6, с. 11].

Проблема методів і прийомів навчання завжди були і є в центрі уваги дидактів та методистів. І.Я.Лернер, беручи за основу особливості й рівень пізнавальної діяльності учнів, виділяє такі методи: пояснювально-ілюстративний, або інформаційно-рецептивний, репродуктивний, проблемний виклад, частково-пошуковий, або евристичний, дослідницький. Навички і вміння формуються через застосування репродуктивного методу, основною ознакою якого є відтворення і повторення видів діяльності за завданням учителя. Зовнішньою стороною цього методу є система вправ, тренувань, програмовані матеріали. Дослідницький метод передбачає формування умінь учня набувати знання самостійно, досліджувати предмет або явище, робити висновки, а набуті знання застосовувати на практиці [8, с. 180].

За джерелами знань визначають методи навчання мови С.Х.Чавдаров, О.В.Текучов, Л.П.Федоренко, Є.М.Дмитровський. Л.П.Федоренко до джерел знань відносить теоретичний матеріал підручника, дидактичний мовний матеріал, живе мовлення і визначає три основні групи методів навчання: методи теоретичного вивчення мови; методи теоретико-практичного вивчення мови і мовлення; методи практичні. До теоретико-практичних методів належать спостереження, розбір, диктанти, реконструювання, конструювання. Основним методом навчання правопису дослідниця вважає навчальний диктант, тобто запис під диктовку, що супроводжується орфографічним розбором [17, с. 69]. Є.М.Дмитровський вказує на те, що метод вправ супроводжує всі інші методи навчання орфографії, забезпечує вироблення і закріплення в учнів правописних навичок і надає навчанням практичної цілеспрямованості [5, с. 184].